

چک از زوایای دیگر

تهیه کننده: اعظم هوشمند

اشاره

در شماره قبل یک پژوهش ویژه داشتیم درباره چک و بررسی تفصیلی لایحه ای که از سوی قضاییه تهیه شده تا شاید به موضوع بی سر و سامان چک، سروسامانی بدهد. انتشار وسیع این بحث و درگیر بودن بخش قابل توجهی از فعالان اقتصادی با موضوع چک، باعث شد که پرسش های جدیدی در این رابطه مطرح شوند و در نتیجه، درصد برآمدیم تا برای پاسخگویی به خواست خوانندگان، به ادامه موضوع بپردازیم و نظر تعدادی از کارشناسان بانکی و صاحب نظران را در این باره جویا شویم. شایان ذکر است که در این نظرخواهی، علاوه بر جنبه های اقتصادی و حقوقی چک، کوشیده ایم تا تأثیر گسترش ابزارهای بانکداری الکترونیک بر کاربرد چک را هم مورد توجه قرار دهیم.

بانک و اقتصاد

نقش تورم و رکود در استفاده از چک

در سال های اخیر، تحولات اقتصادی ناشی از رکود و تورم، بسیاری از متغیرها و مبادلات اقتصادی را تحت تأثیر قرار داده و شدت تأثیر این نوسانات در بخش پولی بیشتر قابل توجه بوده است. در این رابطه، نقش چک در زندگی مردم از منظر تأمین نقدینگی در دو سطح کلان و خرد قابل بررسی می باشد. اردشیر بیژنی، معاون اداره طرح و برنامه بانک مسکن، در پاسخ به سوال ما درباره جایگاه کنونی چک، پس از مقدمه بالا، به توضیح زیر پرداخت: در سطح کلان اقتصادی، تورم و کمبود نقدینگی مولد در چرخه تولید، سبب شده است که تولیدکنندگان برای تأمین منابع لازم جهت سرمایه گذاری در حوزه فعالیت خود، از منابع غیر مولد موجود در جامعه، یعنی از طریق سپردن تعهد (چک) با یک نرخ سود تضمین شده، استفاده کنند و از محل درآمدهای بالقوه، هزینه های سرمایه گذاری و تعهدات خود را پرداخت نمایند. وی افزود: در ادوار رکود هم فروش کالای تولیدی بنگاه ها به علت کاهش تقاضا در جامعه محدود شده و ادامه فعالیت آنها از طریق فروش زاندار کالای تولید شده (چک) به متقاضیان صورت می پذیرد. بنابراین، مشاهده می شود که بنگاه های تولیدی، از چک، هم به عنوان یک ابزار تأمین مالی و اعتباری در مبادلات و معاملات خود استفاده می نمایند و هم به عنوان فرآیند کسب و کار در فروش اقساطی کالا و کسب درآمد. لذا کاربرد چک به عنوان ابزار پرداخت و انتقال دین و شیوه کسب درآمد در واحدهای تولیدی، به یک امر بدیهی تبدیل شده است.

وی سپس به تشریح جایگاه و نقش چک در سطح خرد اقتصادی پرداخت و گفت: توجه به عدم تطبیق درآمدها و

مخارج هزینه های افراد در جامعه که خود ناشی از تورم اقتصادی می باشد، موجب شده است که اشخاص از درآمدهای آتی جهت پوشش قسمتی از هزینه های مصرفی بالفعل خود استفاده نمایند. بدیهی است که استفاده از آن درآمدها هم از طریق صدور چک انجام می پذیرد و در این حالت، چک به عنوان ابزار پرداخت و انتقال دین و حتی در مواردی برای تأمین مالی مورد استفاده قرار می گیرد.

مروری بر روند قانونگذاری

آقای بیژنی درباره روند قانونگذاری و مقررات ناظر بر چک نیز گفت: قانون تجارت ایران در سال ۱۳۱۱ به تصویب رسید و برای اولین بار نیز از چک در همین قانون سخن به میان آمد. در اولین قانون تجارت کشورمان، از چک به عنوان مصداقی از اسناد تجاری و به معنای خاص برات و سفته یاد شده بود، اما به علت رواج روزافزون چک، از آن صرفاً به عنوان "سند پرداخت نقدی" استفاده شد و از آنجا که قانون تجارت تکافوی مقتضیات چک در آن زمان را نمی داد، لذا در سال ۱۳۱۲ ماده ۲۳۸ به قانون تجارت اضافه شد که براساس آن، صدور چک بلامحل، مشمول جرم و کلاهبرداری قرار گرفت. سپس در سال ۱۳۳۱، قانونگذار با توجه به توسعه روزافزون گردش چک در بین مردم، قانون صدور چک مشتمل بر ۱۲ ماده و ۵ تبصره را به تصویب رساند و در همین سال برای اولین بار در قانون تجارت، صدور چک بلامحل مستقلاً عنوان مجرمانه پیدا کرد و از جرایم عمومی به شمار آمد. به عبارت دیگر، اگر کسی چک بلامحل صادر می کرد، حتی در صورت گذشت و عدم شکایت شاکی، باز هم جنبه عمومی چک همچنان باقی

شریف زاده، معاون
اداره حقوقی بانک
اقتصاد نوین: صدور
چک های وعده دار و
انتقال مکرر آنها از
طریق ظهرنویسی،
در واقع، نوعی
تحصیل اعتبار است.

می‌ماند. اما در سال‌های ۱۳۳۷ و ۱۳۴۴ قوانین دیگری در زمینه چک و مسایل و مشکلات آن به تصویب رسیدند و در نتیجه، برخلاف گذشته، با چشم‌پوشی و گذشت شاکی خصوصی، دعوی چک بی‌محل پایان می‌یافت. بدیهی است که با تصویب و اجرای این قانون، از بار سنگین دعوی دادگستری و زندان‌ها به میزان قابل توجهی کاسته شد. وی در ادامه افزود: در تیرماه سال ۱۳۵۵ به علت شرایط خاص حاکم و برای حل مشکلات دادگستری وقت و همچنین به منظور کوتاه کردن دست عاملان خلافکار در زمینه وصول چک، قوانین چک مجدداً تغییر کرد و قانون جدیدی برای صدور چک به تصویب رسید. طبق یکی از مواد این قانون، حق شکایت کیفری منحصر به دارنده چک یا قائم مقام قهری وی تعلق گرفت. لذا چک‌هایی که پس از برگشت خوردن از بانک به دیگری منتقل می‌شدند، غیرقابل تعقیب کیفری بودند.

بیژنی درباره تحولات قانونی در سال‌های بعد از انقلاب نیز چنین توضیح داد: بعد از انقلاب در ۱۱ آبان ۱۳۷۲ قانونگذار با اصلاح موادی از قانون سال ۱۳۵۵، مقررات جدیدی را تحت عنوان "قانون اصلاح موادی از قانون صدور چک" به تصویب رساند. قانون اصلاحی سال ۱۳۷۲ برخلاف اصل ۱۶۹ قانون اساسی که ناظر به عدم عطف قوانین به ما سبق است، اعلام شد و به همین دلیل در همین سال و در راستای سیاست جرم‌زدایی از معاملات و امور اقتصادی افراد جامعه، طرح جدیدی توسط قوه قضاییه به مجلس ارایه شد. اهداف عمده این طرح اعاده اعتبار واقعی چک، عدم دستیابی افراد بدون اعتبار لازم به چک‌های بدون سقف معین، قطعی بودن پرداخت وجه چک به دارندگان آن و حقوقی شدن رسیدگی به چک‌های بلامحل بوده است. به طور کلی، هدف و پیام اصلی این لایحه، خالی شدن زندان‌های کشور از زندانیان چک اعلام شد. و در نهایت در سال ۱۳۸۲ اصلاحات دیگری در قانون چک بعمل آمد و مقررات مربوط به نحوه صدور چک، وصول آن، برگشت جرایم و مجازات‌های آن مورد تجدید نظر قرار گرفت.

طرح‌ها و لوایح غیر علمی

وی درباره فواید ناشی از این گونه تغییرات گفت: اصلاحات پی در پی برخی قوانین توسط مجلس شورای اسلامی بعد از انقلاب، گرچه می‌تواند نشأت گرفته از علل و عوامل مختلفی باشد، ولی یک دلیل آن که بیشتر مشهود است، عدم کارشناسی علمی و فقدان دقیق طرح‌ها و لوایح تقدیمی به مجلس شورای اسلامی است. لذا همیشه این احساس وجود دارد که اصلاحات قبلی نه تنها نتوانسته‌اند مشکل این برگ بهادر را به صورت ریشه‌ای مرتفع سازند، بلکه در برخی اوقات مشکلات و معضلات آن را افزون کرده‌اند. وجود هزاران نفر زندانی چک و شمار زیادی بدهکار متواری هم خود گواهی است بر ناکارآمدی قانون فعلی چک و دلیلی است بر ضرورت بازنگری در این قانون، اما سوالی که در اینجا مطرح می‌شود، این است که چه قانونی می‌تواند جایگزین قانون فعلی شود تا چند سال بعد قانونگذاران خود را

**وجه برجسته
طرح‌ها و لوایحی که
برای اصلاح قوانین
و مقررات مربوط به
چک تهیه شده‌اند،
همانا عدم
کارشناسی علمی و
فقدان مطالعه دقیق
است.**

ملزوم به اصلاح آن نبینند و معضلات فعلی مرتفع شده باشد؟ وی در پاسخ به این پرسش می‌گوید: ارایه راهکار در زمینه اعاده اعتبار چک، عدم سهولت دستیابی افراد کم‌اعتبار و سودجو به اخذ دسته چک از بانک‌ها و حقوقی شدن آن، از جمله موارد مهمی می‌باشند که باید در اصلاحیه‌های بعدی مورد توجه سیاستگذاران قرار گیرند تا نتایج بهتری حاصل شود.

حکایت بی‌پایان!

وی در پایان می‌افزاید: تا زمانی که وضعیت و شرایط اقتصادی در مسیر تعادل خود قرار نگیرد و نوسانات ادوار رکورد و رونق به حداقل نرسد و بی‌ثباتی اقتصادی از بین نرود، استفاده از چک به عنوان ابزار تأمین مالی در مبادلات، حتی با گسترش ابزارهای پرداخت الکترونیکی، کم رنگ نخواهد شد، چرا که دلایل استفاده از آن مربوط به آسیب‌شناسی اقتصادی شرایط موجود می‌باشد و از سوی دیگر، تغییر فرهنگ اهالی کسب و کار هم مستلزم نتیجه بخش بودن ابزارهای الکترونیکی در این زمینه خواهد بود.

چک، دستور پرداخت آنی است

کارشناس مدیریت امور تحقیقات و برنامه‌ریزی بانک سامان نیز در پاسخ به نشریه بانک و اقتصاد پیرامون جایگاه چک می‌گوید: چک، سندی است که به موجب آن، صادرکننده به بانک محال علیه دستور می‌دهد تا وجه موجود آن شخص در آن بانک را کلاً یا بعضاً مسترد دارد و یا به محال له بپردازد. وی در ادامه تصریح می‌کند که چک، دستور پرداخت آنی است و به لحاظ منطبق کاربری اقتصاد، نباید هیچ تفاوتی با پول در گردش داشته باشد. چنین تعریفی به همراه حمایت قانونی از چک به عنوان سند لازم‌الاجرا، موجبات اعتماد عمومی نسبت به چک را فراهم آورده است. وی درباره علت شیوع کاربردهای دیگر چک می‌گوید: یکی از علل اصلی رواج شدید چک در ایران به عنوان ابزار مبادله، این است که چک مدت‌دار عرفاً در ایران پذیرفته شده است و بانک‌ها و محاکم نیز برای آن ارزش قانونی قایلند و چک به عنوان ابزار پرداخت مدت‌دار مورد استفاده قرار می‌گیرد. علت دیگر را می‌توان در فقدان ابزارهای مالی و اعتباری مدرن

بناگاه‌های تولیدی، از چک، هم به عنوان یک ابزار تأمین مالی و اعتباری در مبادلات و معاملات خود استفاده می‌کنند و هم به عنوان فرایند کسب و کار در فروش اقساطی کالا و کسب درآمد.

می‌شود، مورد توجه قرار دهند. همچنین بانک‌ها مکلف هستند به محض اینکه یک برگ چک به دلیل نبود موجودی یا اعتبار پرداخت نشد، به دارنده دسته چک متذکر شوند که دسته چکی را که در اختیار دارد، به بانک مسترد دارد تا از سوء استفاده‌های بعدی جلوگیری شود و به علاوه، این شخص تا مدت زمان مشخصی از داشتن دسته چک محروم خواهد بود. بانک مرکزی نیز موظف است که اطلاعات صاحبان حساب جاری، گشایش و انسداد این حساب‌ها، دریافت چک، صدور گواهی عدم پرداخت، محرومیت اشخاص از دریافت دسته چک و سایر اطلاعات را در یک شبکه اطلاع‌رسانی رایانه‌ای گردآوری کند و در اختیار تمام بانک‌ها و افراد قرار دهد. وی ادامه می‌دهد: این اصلاحات، گواه بر فقدان نگاه اقتصادی در قانون چک است، در حالیکه قانونگذاران قبلی هم در اصلاحات پیشین به این مقولات توجه لازم را مبذول ننموده‌اند.

این کارشناس سپس درباره تأثیر گسترش ابزارهای بانکداری الکترونیکی بر موضوع چک می‌گوید: یکی از علل شیوع استفاده از چک، فقدان ابزار مناسب برای پرداخت‌های وعده‌دار است. به گفته او، اعتبار، قدرت خریدی است که به وسیله مؤسسات اعتباری در اختیار قرض‌گیرنده قرار می‌گیرد و در حقیقت، بازار اعتباری، اعتبارات لازم را برای افرادی که تمایلی به انتظار کشیدن برای خرید کالاها در آینده ندارند، فراهم می‌کند و آنها هم از طریق افزایش قدرت خرید خودشان، امکان مبادله در حال حاضر را به دست می‌آورند. وی می‌افزاید: باید توجه داشت که ابزارهای بانکداری الکترونیکی مانند کارت‌های شتاب، کارت هدیه و امکاناتی مانند انتقال وجه از طریق خودپرداز و اینترنت و پرداخت از طریق سامانه ساتنا و... بیشتر برای پرداخت و جابجایی و انتقال پول نقد به کار می‌روند و اغلب آنها هم برای جلوگیری از اتلاف هزینه‌های مالی و زمانی از مشتریان و بانک‌ها طراحی شده‌اند، و تنها در صورتی که از سیستم اعتبارسنجی برای صدور چک استفاده شود و ابزارهای اعتباری برای پرداخت مدت‌دار بکار گرفته

مثل کارت اعتباری دانست. فقدان سیستم‌های اعتباری هم سبب شده است که چک کارکرد اصلی خود را به عنوان ابزار نقد از دست بدهد و عملاً نقش اعتباری را بر عهده بگیرد.

نقش چک از زبان آمار

کارشناس امور تحقیقات و برنامه‌ریزی بانک سامان در ادامه می‌افزاید: آمارها نشان می‌دهند که چک همچنان نقش کلیدی خود را در معاملات حفظ کرده است. نسبت چک برگشتی به چک‌های مبادله شده نیز گویای رکود و رونق اقتصادی است. در سال‌های گذشته این نسبت به طور متوسط حدود چهاردرصد بوده است. به عبارت دیگر، متوسط رشد سالانه اسناد مبادله شده از لحاظ مبلغ در دهه ۷۰ شمسی ۲۸ درصد بوده که ۴/۸ درصد آن برگشت خورده و متوسط رشد سالانه اسناد مبادله شده در دهه ۸۰ هم ۲۵ درصد بوده که ۲/۹ درصد آنها برگشت خورده است.

ادامه بی‌توجهی به برخی از ابعاد

وی درباره اصلاحات قانون چک نیز عقیده دارد: اگر چه در سال‌های گذشته اصلاحات گسترده‌ای در قوانین چک صورت گرفته است، اما بنظر می‌رسد که همچنان به برخی از ابعاد چک توجه نشده است. وی ادامه می‌دهد: در حال حاضر، کارگروهی متشکل از نمایندگان بانک مرکزی و قوه قضاییه در حال بررسی و انجام کارشناسی برای ارایه لایحه‌ای جدید در خصوص اصلاح قانون چک هستند. این کارگروه به سه مقوله مهم، یعنی احراز هویت و احراز اعتبار اقتصادی افراد و دادن اختیار صدور چک به اندازه توان اقتصادی صاحب دسته چک، توجه ویژه‌ای نموده است. بر این اساس، بانک‌ها باید دسته چک‌های متفاوت و درجه‌بندی شده‌ای را در اختیار متقاضیان قرار دهند که در آنها امکان قید تا مبالغی خاص (با توجه به رنگ برگه‌های چک) وجود داشته باشد. به علاوه، بانک‌ها باید اطلاعات مربوط به حساب‌های جاری صاحبان دسته چک و روابط بازرگانی و اقتصادی افراد را که توسط بانک مرکزی تهیه

ظهنرنویسی، در واقع، نوعی تحصیل اعتبار محسوب می‌شود و این امر مقصود و مطمح نظر قانونگذار ایران در هیچ مقطعی نبوده است. به عبارت دیگر، چک در معاملات روزمره مردم و به ویژه در بازار، عملاً جایگزین برات و سفته شده و علاوه بر ایجاد معضلات قانونی (به انحاء مختلف) خزانه کشور را نیز از بابت حذف برات و سفته و درآمدهای مالیاتی مربوط به آنها، دچار زیان و خسارت نموده است. شریف زاده درباره اصلاحات ضروری در مقررات مربوط به چک می‌گوید: قانون چک با وجود تحولات و تغییرات قانونی انجام شده و با توجه به مقتضیات و ضرورت‌های شرایط اقتصادی و اجتماعی کشور، نیازمند تغییرات و اصلاحات لازم است. سیاست‌های اخیر قوه قضاییه در جهت زندان‌زدایی و کیفرزدایی، واقعیت‌های مربوط به رواج چک‌های مدت‌دار بین آحاد جامعه، نقش

شوند، می‌توان انتظار داشت که تعداد چک‌های برگشتی و دعوی مربوط به چک کاهش یابد. این کارشناس هم معتقد است: بدون تردید استفاده از این راهکار، مستلزم ایجاد بسترهای مناسب آن و فرهنگ‌سازی است.

علت رواج چک‌های وعده‌دار

آقای شریف‌زاده، معاون اداره حقوقی بانک اقتصاد نوین هم معتقد است که چک، برابر مقررات قانون تجارت، وسیله پرداخت وجه تلقی می‌شود و اساساً مستند به ماده ۳ قانون صدور چک، زمانی باید صادر شود که معادل آن وجه نقد یا اعتبار قابل استفاده به نام صاحب حساب در بانک وجود داشته باشد، لیکن اغلب مشاهده می‌شود که چک‌های بی‌شماری به صورت وعده‌دار و به تاریخ مؤخر اصدار می‌یابند و قانونگذار هم اعتبار حقوقی آنها را به رسمیت شناخته و دارندگان اینگونه چک‌ها نسبت به مبالغ مندرج در آن‌ها محق و طلبکار محسوب می‌شوند و در صورت اثبات وعده‌دار بودن، صرفاً جنبه کیفری چک‌ها ساقط می‌گردد. وی درباره علت رواج این چک‌ها می‌گوید: رواج صدور چک‌های وعده‌دار (مدت‌دار) و انتقال مکرر آنها از طریق

مخرب چک به عنوان ابزاری برای تحصیل اعتبار در معاملات بازار و گرفتاری‌های بیشمار مردم در رابطه با چک‌های بلامحل، مجموعه عواملی هستند که اصلاح و ایجاد تغییرات متناسب با شرایط روز اجتماعی را در قانون صدور چک، بیش از پیش ضروری ساخته‌اند. وی درباره رابطه گسترش ابزارهای بانکداری الکترونیکی با کاربرد چک هم می‌افزاید: مسلماً شرایط جدیدی ایجاد خواهد شد که روش معاملات سنتی را دگرگون خواهد کرد، اما به هر حال، می‌بایست زیرساخت‌های حقوقی لازم را برای شرایط جدید فراهم نمود. در واقع، در شرایط جدید، چک نقش سنتی خود را به جایگاه جدیدی خواهد سپرد که در ماهیت خود با جایگاه موجود، متفاوت نخواهد بود، لیکن گستره آن محدودتر خواهد شد. به عبارت دیگر، معاملات در بستر ابزارهای الکترونیکی جدید ادامه خواهند یافت، اما برای محدوده جغرافیایی کشورمان ساز و کارهای خاصی در رابطه با چک باید مهیا شود تا طیف وسیعی از معاملات سنتی و مناسبات جدید اقتصادی و الکترونیکی را تحت پوشش خود قرار دهد.

اردشیر بیژنی،
معاون اداره طرح و
برنامه بانک مسکن:
وجود هزاران نفر
زندانی چک و شمار
زیادی بدسکار
متواری، خود گواهی
است بر ناکارآمدی
قانون فعلی چک و
دلیلی است بر
ضرورت بازنگری
در این قانون، اما ...